

Dr. Öğr. Üyesi
Rümeyza KARS

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-mail: rumeysakars@nevsehir.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5176-1107>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.
Applied
11/08/2020

Kabul edildi.
Accepted
11/09/2020

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.779152>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Seyyid Lokmân'ın 'Zübdetü't-Tevârîh' Adlı Eseri'ne Göre "III. Murad Dönemi -Feth-i Fas" Bahsi

According to Seyyid Lokman's Forensic Work "Zubdetü't-Tevârîh" to the Subject in the Period of the III. Murad- the Conquest of Morocco

Öz

Seyyid Lokmân'ın ulemâ sınıfından olduğu; âlim, şair, tarihçilik, divan kâtipliği, kadılık, müderrislik, defterdarlık ve şehnamecilik gibi görevlerde bulunduğu ve aynı zamanda Peygamber soyundan geldiği için "Seyyid" diye anıldığı; Azerbaycan'ın Urmiye kasabasından olduğu ve Kanunî devrinde Azerbaycan'a yapılan seferler sonucu bu ülkeden Osmanlı sarayına gelen âlim ve sanatkârlardan biri olduğu bilinmektedir. II.Selim devrinde ayrıca Şehnâmeçilik görevini de ifa etmiştir. 'Şehnâmeçi', Osmanlılarda XVI. yüzyıl saray tarihçileri için kullanılan bir tabirdir. Bu görevi dolayısıyla Seyyid Lokmân, III. Murad'ın tahta çıkmak üzere İstanbul'a gelişi sırasında Sokullu Mehmed Paşa'nın yanında serkatip sıfatıyla padişahı karşılayanlar arasında yer almış, III. Murad'ın padişahlığı süresince de görevine devam etmiştir. Seyyid Lokmân'ın bu vesileyle kaleme aldığı eserlerden biri olan *Zübdetü't-Tevârîh* adlı eser, Hz.Âdem'den III. Murad devrine kadar olan uzun devrin esasında kısa kronolojik bir tarihi mahiyetindedir. Müellif eserinde, Osmanlı padişahlarının tahta çıkış tarihlerini, saltanat sürelerini ve kaç yıl yaşadıkları gibi bilgileri, padişahların sefer ve fetihleri gibi konularını da tafsilatlı olarak anlatmıştır. Eserini tamamladığında III. Murad'a sunmuştur. Bu çalışmada bu yazma eserde verilen bilgilerden hareketle III. Murad döneminde zuhura gelen Fas'ın fethi ve etkileriüzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zübdetü't-Tevarih, Seyyid, Şhnamecilik, Serkatip, Fas.

Abstract

It is known that Seyyid Lokmân was from the class of the ulemâ; he was a scholar, poet, historian, clerk of the court, judge, academic, Financier, martyrdom; he was called "Seyyid" because he was a descendant of the Prophet; he was from Urmiye town of Azerbaijan and was one of the scholars and artists who came to the Ottoman palace for this country as a result of .During II. Selim's reign, he also performed the duty of *marturdom*. 'Shahname, XVI. Century in the Ottomans is a termused for Palace historians. Therefore, Seyyid Lokmân, During III. Murad's arrival to Istanbul to ascend the throne, he was among those who welcomed the Sultan as chef clerk alongside Sokullu Mehmed Pasha, He also served during III. Murad's reign. Zübdetü't-Tevarih, one of the work spenned by Seyyid Lokmân on this occasion, is the work of Hz. Adem(as). From The long period up to the time of III. Murad is essentially a short chronological history. In his work, the author described the dates of the Ottoman sultans 'accession to the throne, the period of their reign and the number of years they lived, as well as the subjects of the Sultans' voyages and conquests. When he completed his work, He presented it to III. Murad. In this work, this writing is based on the information given in the work. It will focus on the conquest of Morocco and its effects from during the reign of III. Murad.

Keywords: Zübdetü't-Tevarih, Seyyid, Martyrdom, Chef Clerk, Morocco.

ATIF: KARS Rümeyza , "Seyyid Lokmân'ın 'Zübdetü't-Tevârîh' Adlı Eseri'ne Göre "III. Murad Dönemi -Feth-i Fas" Bahsi", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 6/3 (Eylül 2020), s. (974-987)

CITE: KARS Rümeyza, "According to Seyyid Lokman's Forensic Work "Zubdetü't-Tevârîh" to the Subject in the Period of the III. Murad- the Conquest of Morocco", **Journal of History and Future**, 6/3 (September 2020), pp. (974-987)

Giriş

A. Seyyid Lokmân'ın Hayatı ve Eserleri

1. Hayatı

Çalışma konumuz olan *Zübdetü't-Tevârih* adlı eserin yazarı Seyyid Lokmân Âşûrî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur.¹ Yaşadığı dönemde ve daha sonra yazılan eserlerin çok azında Seyyid Lokmân'dan bahsedilmektedir.² 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı anlaşılan ve kendisini “*Seyyid Lokmân b. Seyyid Hüseyin el-Âşûrî el-Hüseynî el-Urmevî*”³ olarak eserlerinde tanıtan Lokmân'ın ismi, bazı kaynaklarda “*Lokmân Çelebi*” olarak da geçmektedir.⁴ Tarihçi ve şair olan Lokmân, peygamber soyundan geldiği için Seyyid⁵ diye de anılmıştır. Azerbaycan'ın Urumi/Urmiye kasabasından olduğu bilinmektedir.⁶ Önce babasıyla birlikte, Hasankeyf'te tımar-eri olan amcasının yanına gelmişlerdir. Lokmân'ın ifadesine göre; amcası Seyyid İbrahim, 1533'de Van bölgesinden gelerek Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur. Soylarının Teke ilinden gelmesi ve Kızılkaya'da babalarının tımarla doğancılık görevinde bulunması dolayısıyla “kuloğlu”⁷ sınıfından oldukları anlaşılmaktadır. Bunun üzerine kendilerine devlet görevi verilmiştir. Sonra Elkas Seferi bitiminde, Kanunî'nin kışlamak için 1548'de Halep'e geldiğinde Lokmân'ın ailesi Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Lokmân'ın aile fertlerinden ve akrabalarından kişilerin bürokratik görevlerde bulunması, küçük yaşlardan beri çok iyi bir eğitim alması, onu gelecekte yer alacağı bürokratik hayata hazırlamıştır, diyebiliriz.

İlk görevlendirmesi saltanat merkezine uzak bir yerde divan kâtipliği olmuş daha sonra devletin en önemli mevkilerinden birine gelerek uzun süre bu makamını korumuştur. Sonra Halep'e gidip Şemsî Paşa ile tanışmıştır. Paşa, Lokmân'ı Türkçe şiir yazmaya özendirmiş ve şairin Kanunî'yi öven bir gazelini Diyarbakır -Elmalu yurdunda dinlenen padişaha sunmuştur. Gazeli beğenen padişah, şaire yüz altın caize ve Diyarbakır evkafından birkaç parça vazifenin maaş olarak bağlanmasını emretmiştir. Bu gelir vesilesiyle Lokmân, öğrenimini tamamlamıştır.⁸ Lokmân'ın Osmanlı hizmetine tam olarak ne zaman ve ne şekilde girdiği bilinmemekle birlikte⁹ onun Osmanlı hizmetinde bulunduğu dair ilk bilgi, 970¹⁰ zilka'desi ortasında (temmuz 1563) Musul mülhakatından Harîr kasabası kadısı sıfatıyla, Şehrizer beylerbeyliği merkezi olmak üzere

-
- 1 Bekir, Kütükoğlu, “Lokmân b. Hüseyin”, *DİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 208-209.
  - 2 Zekeriya, Eroğlu, Şehnâmeeci *Lokman'ın Hünernâme'si*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998, s. 1.
  - 3 Bekir, Kütükoğlu, Şehnâmeeci *Lokman*, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 41.
  - 4 Mehmed, Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.3, (Yay. haz. Nuri Akbayar) C. 3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1311, s. 902.
  - 5 “...Seyyid-şerif unvanları dar anlamda Hz. Hasan ve Hüseyin evladının anılma şekliydi, sey-yid ve şerif olmanın temel ölçütü Hz. Muhammed'in ailesi, yani Ehl-i Beyt'emensubiyettir”. Daha fazla bilgi için bk. Mustafa Sabri Küçükcaşçı, “Seyyid”, *DİA*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s.40-43; Rüya, Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 23.
  - 6 Kütükoğlu, *agm*, s. 208-209.
  - 7 “...Osmanlı Devleti'nde başta yeniçeriler olmak üzere kapıkulu ocakları mensuplarının asker olarak görev yapan oğulları anlamına gelmektedir.” Daha fazla bilgi için bk. Abdülkadir, Özcan, “Kuloğlu”, *DİA*, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 358-359.
  - 8 Eroğlu, *agt*, s. 1-3.
  - 9 Kütükoğlu, *agm*, s. 208-209.
  - 10 “...Lokman, 970 tarihinde henüz İstanbul'da değildir, dolayısıyla 970'den sonra İstanbul'a gelmiştir”. Detaylı Bilgi için bk:Günsel, Renda, *Üç Zübdetü't-Tevarih Yazmasının İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1969, s. 11.

binâ edilen Gülamber Kalesi'nin temel atma töreninde bulunduğu ve beylerbeyi Muzaffer Paşa'nın isteği üzerine, temele "Bismi'llah" diye ilk harcı attığına dâirdir.¹¹ Lokmân'ın bildirdiğine göre; Şevvâl 976/Mart 1569'da Eflâtun'a halef olarak Şehnâmecî *olmuştur*.¹² Necip Asım'ın Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası'nda verdiği bilgilere göre: *Ahdî-i Bağdâdî, şairler tezkeresinde sene 960 itibarıyla Osmanlı'ya gelen ünlü Acem şairleri arasında Lokmân'ın ismini zikretmemiştir, buradan anlaşıldığı üzere Lokmân'ın İstanbul'a gelişi 971 senesinden sonra olmalıdır*.¹³ Dolayısıyla Lokmân, İstanbul'a gelerek Feridun Bey'e ve Sokullu'ya tâbi olmakla Diyarbakır sancağındaki divan katipliği görevinden şehnâmecilik¹⁴ hizmetine getirilmiştir.¹⁵ Feridun Bey'in Zigetvar seferine çıkmasıyla Seyyid Lokmân tarafından yazılan eserin müsveddeleri Ebussuud Efendi, İdrîs-i Bitlisî'nin oğlu Ebü'l-fazl Mehmed Efendi gibi devrin önde gelen uleması tarafından beğenilerek eserin temize çekilip padişaha gönderilmesi istenmiştir.

Bu emir doğrultusunda Zigetvar Seferi ve sonrasını nazma çekmek üzere Lokmân'ın yine kendi kaydına göre şehnâmecilik hizmetine 30.000 akçe zeâmet tahsis edilerek getirilmiştir. Mûteâkiben Sultan II.Selim'in ahvâlini yazabilmek için maiyyetinde bulunmuştur.¹⁶ Seyyid Lokmân, II.Selim devrinde (1566-1574) Saray-ı Hümayun ve Enderun hocalığına atanmıştır ve "Esiri" mahlaslarını kullanan Tarihçi Eflatun Çelebi'nin ölümü üzerine Şehnâmeciliğe tayin edilmiştir. Lokmân, II.Selim'in ölümünden sonra da şehnâmecilik görevine devam etmiştir. Sokullu'nun gözdelelerinden olduğu anlaşılan Seyyid Lokmân, III.Murad'ın tahta çıkmak üzere İstanbul'a gelişi sırasında Sokullu Mehmed Paşa'nın yanında serkâtip sıfatıyla padişahı karşılayanlar içinde yer almış, III. Murad'ın padişahlığı süresince de görevine devam etmiştir. Lokmân, şehnâmecilik sıfatına selefi Ârifî Fethullah Çelebi gibi dergâh-ı âlîmüferrikalığını da ilâve ettirmiştir. Yaptığı hizmetler karşılığında maaşı çeşitli vesilelerle artırılmıştır.¹⁷ Lokmân, III. Mehmed'in cülûsundan sonra şehnâmecilik görevinden alınmış ve şehnâmeciliğe Tâlikîzâde getirilmiştir.¹⁸

Şehnâmenüvis Seyyid Lokmân'ın III.Murad zamanına kadar olan şehnâmeyi nazmedip III.Mehmed zamanına ait vukuattan hiçbir şey yazmamasından dolayı bu vazîfeden azledilmesiyle ilgili Necip Asım şu bilgileri vermektedir: "*Sultan Mehmed Han-ı Sâlis Eğri seferine 'azîmetinde Lokmân dahi usûlen berâber gitmiş ve esnâ-yı rahda: Mukaddemâ Sultan Murad merhûm fermân itdiği üze dâstânları tekmîl idüb harcları kemâkân cânib-i mîrîden virilmek için fermân-ı şerîf ile hatt-ı hümayûn inâyet olunub ve pâdişâh-ı hümayûn fal nâmına ibtidâ olunan şehnâme seferden 'avdet idince itmâm oluna deyü seferden 'afvolunub "avdetine müsâ'ade olunmuş ve o da 1004 senesi zi'l-hiccesi o aslında İstanbul'a 'avdet eylemiştir. Lokmân, Sultan Murad Han-ı sâlisi nevâhir-i eyyâmına kadar hizmetinde sa'y ve gayret ibrâz itdiği halde cülûs Mehmed Han'dan i'tibâren bu husûsa 'adem-i nakîd göstermiş, Hâkan müşârûn-ileyh seferden 'avdetinde vuku' bulan suâlî üzerine takdîm itdiği eczâlar şehzâdeliği evânında manzûrî olanlardan bulunmagla mazhar-ı gazab olarak o anda me'muriyetten 'azlidilmiştir (1005)*".¹⁹

11 Bekir, Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1994, s. 9.

12 Franz, Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 181.

13 Necip, Asım, "Osmanlı Tarih-nüvisleri ve Müverrihleri Şehnâmeciler", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, C. 7, İstanbul, 1329/1911, s. 430.

14 "...Hükümdarların vasıflarını, şan ve zaferlerini kayıt ve tasvir eden eserlere şehnâme, bunu yazana da , şeh-nâmecî veya , şeh-nâme-nüvis denir". Detaylı bilgi için bk: Hasan, Gültekin, "Firdevsî, Şeh-nâme, Şeh-nâmecilik ve Meşâhîr-i İslâm'da Firdevsî" *The Journal of Academic Social Science Studies*, v.6, March, 2013, s. 245.

15 Kütükoğlu, *age*, s. 41-42; Eroğlu, *agt*, s. 6.

16 Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis*, s.10.

17 Kütükoğlu, *Şehnâmecî Lokman*, s. 42.

18 Kütükoğlu, *Vekayinüvis*, s. 208-209.

19 Asım, *a.g.m.*, s. 431-432.

Seyyid Lokmân, kayıtlara ve elde olan bilgiye göre yirmi altı-yirmi yedi yıl resmen saraya hizmet etmiş ve malum olunduğu üzere 1569-1596 yılları arasında şehnâmecilik yapmıştır.²⁰

Lokmân'ın eserlerine bakıldığında hem Türkçe mensur hem de Farsça manzum eserler kaleme almıştır.²¹ Bekir Kütükoğlu'nun ifadesine göre: "*Lokmân, eserlerinde devrin hadiselerini son derece sade bir üslupla çok defa belgeleri de kullanıp yoruma gitmeksizin aktarmıştır.*"²² Saray şairi olması nedeniyle çok sayıda eser yazmıştır. İlm-i nücûma²³ dair *Risâle-i Âlât-ı Rasadiye* adlı bir eseri ve çok sayıda şiiri vardır.²⁴ Lokmân'ın saray şairi iken göze çarpacak bir yazma kudreti gösterdiği anlaşılmaktadır. Çünkü o sırada yazılmış olan bir sıra eser varlıklarını onun kalemine borçludurlar. Seyyid Lokmân, tarihçi ve şair olarak Hoca Sâdeddin ve diğer âlimlerin beğenisini kazanmıştır. Çağdaşı olan Gelibolulu Âlî ise "...onun şehnâmecilik gibi bir görevi yapabilecek seviyede olmadığını, şiir yönünün çok zayıf olduğunu, pek çok beyit yazmasına rağmen bunların düzensiz olduğunu, nesir olarak yazdığı eserlerdeki ifadelerin "lisân-ı ham" ile dolu bulunduğunu, Hoca Sâdeddin'in Lokmân'ı takdir etmesine bir anlam veremediğini" söylemektedir. Yine Necip Asım, Gelibolulu Ali'nin Seyyid Lokmân'ı yermesiyle ilgili şu ifadeye yer vermiştir: "*Lokmân âlim, fâzil ve müverrih Âlî her ne kadar 'aleyhinde bulunmuş ise de herhalde şâ'ir bir zat idi*".²⁵ Buradan hareketle Necip Asım, Gelibolulu Ali'nin eleştirisini dile getirmekle birlikte esasen Lokmân'ın küçümsenmeyecek bir şair olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman, II.Selîm ve III.Murad dönemleri Osmanlı minyatür sanatının doruktaki yıllarıdır. Osmanlı minyatür sanatının bu dönemde öneminin artması ve doruğa çıkma nedeni şehnâmeciliğin öneminin artması, sarayda şehnâmeciliğin bir kurum hâline gelmesidir. Kanuni Sultan Süleyman 1550 yılı civarında Ârifî Fethullah Çelebi'yi günlük 25 akçe ile Osmanlı hânedanının tarihini yazmakla görevlendirmişti, bu nedenle dâimî şehnâmeci makamı ilk defa şair Ârifî Fethullah Çelebi ile başlamıştır. Ârifî'nin yazdığı Şeh-nâme-i Âlî Osmân ile birlikte minyatürlü tarih yazıcılığı ihdas edilmiş oldu. Osmanlı şehnâmecileri, hattatlar, müzehhipler, kat'ı sanatkârları (*ciltçiler*) tezhip ve minyatür sanatçıları ile sarayın nakkaşhânesinde ekip hâlinde çalışan tarih yazıcılarıdır.

Osmanlı minyatür sanatı tarihinde en önemli üç şehnâmeci *Fethullah Arif Çelebi, Seyyid Lokmân ve Talikizade'dir*. Seyyid Lokmân, I.Süleyman, II.Selîm ve III.Murad dönemlerinde sarayın şehnâmecisi olarak görev yapan Osmanlı şehnâmecileri arasında en çok eser verendir. Bahsedildiği üzere Seyyid Lokmân bu göreve 1569 yılında başlamış, 1595 yılına kadar sarayın resmî şehnâmecisi olarak görev yapmıştır.²⁶ Seyyid Lokmân'ın Anadolu'da 25 tane eser yazdığı bilinmektedir. Zübdetü't-Tevârîh Âdem'den III. Murad devrine kadar olan uzun devrin esasında kısa kronolojik bir tarihi mahiyetindedir. Seyyid Lokmân bu eserinde yaratılış konusunu giriş kısmı olarak anlatmış, Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammed ve İslam tarihi konularını mufassal bir şekilde aktardıktan sonra Osmanlı padişahlarının tahta çıkış tarihlerini, saltanat sürelerini ve kaç yıl yaşadıkları gibi bilgileri, padişahların sefer ve fetihleri gibi konularını da tafsilatlı olarak anlatmış, yazıldığı tarihten önceki iki üç yıla ait ayrıntılı rivâyetler ve saray tarihine dair bilgilerle sona erdirmiştir.

20 Hilal, Kazan, "Farklı Açılardan Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 35, 2010, s. 118.

21 Akın, *agm.*, s. 4.

22 Kütükoğlu, Şehnâmeci *Lokman*, s. 109.

23 Ziya, Kazıcı, *Osmanlı Uygarlığı*, C. I, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Devletinde İlmî Hayat , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 135.

24 Gültekin, *agm.*, s. 247.

25 Asım, *agm.*, s. 432.

26 Kütükoğlu, Şehnâmeci *Lokman*, s. 109.

2. Eserleri

Kaynaklara göre, Seyyid Lokmân'ın takriben 27 yıllık şehnâmeciliği sırasında yazdığı eserler şunlardır:

- Zafer-nâme
- Selim-nâme (Şehnâme-i Selim Han)
- Şehinşah-nâme
- Hüner-nâme
- Kıyâfetü'l-insâniyye fi şemâili'l-Osmâniyye
- Kitâb-ı Siyer-i Nebî
- Sûr-nâme-i Hümâyûn
- Oğuz-nâme
- Zübdetü't-Tevârîh (Tomar-ı Neseb-nâme-i Hümâyûn) isimli eserlerden ibarettir.²⁷

a.Zübdetü't-Tevârîh Adlı Eserin Mevcut Nüshaları

Zübdetü't-Tevârîh, tabirine kelime anlamı olarak bakıldığında; “Zübde” bir şeyin en seçkin parçası, öz, özet, sonuç anlamını taşımaktadır. Buna göre “Zübdetü't-Tevârîh” ise “tarihin özü” anlamına gelmektedir. Eser, isminin anlamına uygun bir şekilde yaratılıştan itibaren Osmanlı tarihi kısmıyla birlikte kronolojik sırayla bir özet niteliğindedir. Takdim sayfasında ve metnin bazı yerlerinde esere nesebnâme ve silsilenâme şeklinde atıf yapılmaktadır. Fakat Lokmân'ın eserinin başında “Zübdetü't-Tevârîh diye nâm koydum” demesi eserin asıl adının bu olduğunu göstermektedir.²⁸

Seyyid Lokmân Âşûrî'nin “Zübdetü't-Tevârîh” adlı eseri ihtivası itibariyle birinci bölümde cennet ve cehennem, kainat ve dünyanın tasvirinden sonra Hz. Adem ile Havva'dan başlayarak Tevrat ve Kuran'da adı geçen peygamberlerin hikâyelerini, Hz. Muhammed'in hayatını, İslam tarihinin ana hatlarını, Gazneli, Selçuklu ve Timurlu dönemlerinin önemli olaylarını, ikinci bölümde de III.Murad devrine kadar olan Osmanlı tarihini ele almış ve eser III.Murad'a takdim edilmiştir.

Zübdetü't-Tevârîh minyatürleri üzerine doktora tezi yazmış olan Günsel Renda bu eser hakkında şu tespitlerde bulunmuştur: “Şehnâmecî Ârifî'den sonra Eflâtun'un devam ettiği eser; II.Selim döneminde, 1569 yılında şehnâmecî olarak atanan Seyyid Lokmân'a devredilmiştir. eseri tamamlamakla görevlendirilmiş olan şehnâmecî Lokmân, bu metne II.Selim ve III. Murad'ın saltanatındaki olayları eklemiştir. Seyyid Lokmân istek üzerine yazdığı adı geçen metnini Zübdetü't-Tevârîh adıyla kitap şekline dönüştürmüş ve resimlenmesini sağlayarak 1583'de III.Murad'a sunmuştur.”²⁹

²⁷ Kazan, *agm*, s. 12.

²⁸ Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevarih*, TSMK Nüshası, H. 1321, nr. v.1a; Ferit, Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012; Renda, *agt*, s. 17-18.

²⁹ Sabriye Hilal Arpacıoğlu, *Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi, Hazine 1321 numaralı “Zübdet-ül Tevarih” Nüshası ve Tasvirleri*,

Seyyid Lokmân Âşûrî'nin “Zübdetü't-Tevârih” adlı eserinin tespit edilmiş dört nüshası bulunmaktadır. Bu eserin 3 nüshası da *Tomar-ı Hümâyûn'dan* kopyalanmıştır. Lokmân, her üç Zübdetü't-Tevârih kopyasını hazırlarken, tomarda kendinden önce yazılmış metin kısmını, hattâ eserin önsözünü değiştirmeden kullanmıştır.³⁰ Bu çalışmada nüshalardan Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Hazine 1321)'de kayıtlı olan ve toplam 116 varaktan oluşan nüsha esas alınmıştır.

Eserin Nüshaları şu şekildedir;

1. (Tomar-ı Hümâyûn/Mücmelü't-Tomar): Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde (A.3599) no. da kayıtlıdır. Fehmi Edhem Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, No. 732
2. Türk-İslam Eserleri Müzesi Nüshası,no. 1973'e kayıtlıdır. (TİEM, no.1973)
3. Dublin ChesterBeatty Kütüphanesi Nüshası, Kat no: 414'de kayıtlıdır. (DCBL, kat no: 414)
4. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Nüshası, Hazine 1321'e kayıtlıdır. (TSMK, H.1321) Bu esere ilişkin katalog verilerine bakıldığında;

- **Eser Adı:** Zübdetü't-Tevârih
- **Bulunduğu Yer:** Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
- **Arşiv Numarası:** H. 1321/ Silsilenâme
- **Müstensih:**
- **İstinsah Tarihi:** 1586
- **Dili:** Türkçe
- **Yazı Türü:** Harekeli Nesih
- **Varak:** 116 varak
- **Satır sayısı:** 37 satır
- **Minyatürler:** 40

Çalışma sınırlarımıza dâhil ettiğimiz bu nüsha,(TSMK Nüshası) mâlum olduğu üzere III. Murad döneminde yazılıp minyatürlenmiş olan *Zübdetü't-Tevârih*'in üçüncü kopyasıdır. Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*'i II.Selim döneminde selefleri Ârifi ve Eflâtun'un yazdığı hâliyle devralarak yazımına 1577'de başlamış III.Murad'ın cülûsu üzerine boğdurulan şehzâdelerin defni olayıyla da eseri tamamlayarak III.Murad'a takdim etmiştir.

H.1321 numarada kayıtlı bulunan bu eser, Yıldız Kütüphanesi cildiyle muhafaza edilmektedir. Eser 116 varaktan oluşmakta, içerisinde 40 adet minyatür bulunmaktadır. Bu 40 adet minyatürde

Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 33.

30 Günsel, Renda, *ChesterBeatty Kitaplığındaki Zübdetü't-Tevarih ve Minyatürleri*, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İst., 1991, s. 486.

24 sayfa peygamberlere ayrılmakta, 4 sayfa imamlara ayrılmakta, 12 sayfa da padişahlara ayrılmaktadır. Minyatürlü sayfalar hariç her sayfada 37 satır bulunmaktadır. 19. yy.'da sonradan yapılmış olan Yıldız cildinin üzerindeki "Silsilenâme" yazısı, bu yazmanın kataloglara bu isimle geçmesine yol açmıştır.

Metin olarak diğer iki Zübdetü't-Tevârih kopyası ile aynı olduğundan dolayı, adının Silsilenâme değil, diğer nüshalar gibi Zübdetü't-Tevârih olması gerekmektedir. Seyyid Lokmân'ın seleflerinden devralarak te'lif ettiği bu eseri kaynaklarda açıkça belirtildiği gibi dönemin padişahına takdim edilmek için ayrıca bir taltif görmek için yazıldığı anlaşılmaktadır. Şehnâmeciliğe uygun bir üslupla anlatan müellif, anlatımı etkili hâle getirmek ve anlattıklarını desteklemek için ekserî ayetlere ve hadislere yer vermiştir.

b. Seyyid Lokmân'ın Zübdetü't-Tevarih Adlı Eserine Göre "III. Murad Dönemi"

ba. III. Murad Dönemi Genel Durum

Seyyid Lokmân, dönemin diğer şair ve tarihçilerinin üslubu ile eserini teslim edeceği padişah dönemini daha şa'şalı gösterme, padişaha gereğinden fazla övgüler sunma, tüm bunların Allah'ın inayetiyle zuhur ettiğini dualar, darb-ı meseller, ayetler, hadislerle ifade etme yolunu izlemiştir. Bu tutumunda padişahın daha fazla ihsan edinebilme gayesi etkili olmuştur. Musahipliğin iltifat olarak görülmesi çerçevesinde, padişahın, musahibi olacağı şairin yada müellifin seçiminde hangi dış etkenlerle birlikte seçim yaptığı meselesi önem arz etmekteydi. Buradan hareketle *patronaj*³¹ denilen husus gereği sultana yakın olanların yakınında yer alabilme ve bu vesile ile eserinin daha çok değer görebileceği düşüncesi, Seyyid Lokmân'ın Sokollu Mehmed Paşa ile iyi olan münasebetlerinin etkisiyle hem devlet kademesinde önemli mevkilere gelmesine hem de maddi anlamda destek görmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim III. Murad, Sokollu Mehmed Paşa'ya ve görüşlerine önem vermiş; yönetimde onun tecrübelerinden yararlanmayı şiar edinmiştir. Bu vesileyle Seyyid Lokmân da eserini sultana sunarken Sokollu faktörü etkili olmuştur, denilebilir.

İslâm peygamberinin gazalarındaki tavır ve davranışları ile III. Murad'ın eşleştirilmesi, bir rüya ve Şeyh Şüca'nın yorumu³² ile sultan olacağına müjdelenmesi, gerçekleştirilmiş ve gerçekleştirme hayali olan seferlerin dinsel odaklı olduğu ve '*padişah-ı alem*' ve '*halife-i İslâm*' sıfatıyla padişahın sefer kararı aldığı '*kefere milletini yenmenin dinî bir vecibe*' olduğu fikri eserde defaatle vurgulanan mefhumlardır. Fas sultanlığının himayeye alınma gerekçesi olarak da '*âlem-i*

31 "... Klasik dönem Osmanlı şiirinin başat unsurlarından biri olan patronaj, birçok şair için geçim yolu sağlamak ya da müreffeh bir yaşam biçimine sahip olmak noktasında önemini uzun süre korumuştur. Şiirin ya da bir eserin sunulduğu kişinin övüldüğü medhiyenin bulunduğu düşünülecek olursa, padişaha ya da devlet büyüklerine övgü amacıyla yazılan eserler maddi bir getiri amacıyla yazılıyordu. Bu bağlamda bir eserin sunulduğu patronun değerinin yüksek olması, eserin göreceği karşılığın büyüklüğünü belirlemekteydi. "Detaylı bilgi için bkz: Halil İnalçık, Şâir ve Patron. 2. Basım. Doğu-Batı, Ankara, 2005

32 Bu rüya eserde şu şekilde belirtilmiştir. "... Cülûs-ı hümâyûnesnâsında ki meşâyih-i kirâmdan ? silsilesinde seccâde-nişîn olan Hallaczedimeklemeşhürmerhûm Şeyh Müslihiddin 'aleyhi' r-rahmehü 'âlem-i rü' yâda peygamber âhirü' z-zamân Muhammed Mustafa 'aleyhi' s-selâm hazretlerinin bir kabza-i mübârek kılıçları bir kuyuya düşmüş görüb ve Sultan Murad Han-ı kâmrâneyyidallah ve idâme ilâ inkırâzü 'd-devrân Hazret-i Resûl 'aleyhi' s-selâmın fermânlarıyla ol şimşir-i cihângirçıkarcubceng-i kudretdenpâketdüklerin ol münâsebetle cülûs-ı sa'âdet-i me'nûslarınâşimşir-i İslâm-ı târih demişlerdi ittifâkta 'biri' ayniyleçikub hazret-i risâlet-penâhsallallâhu 'aleyhi ve sellem hazretleri Uhud gazâsında kuşandıkları kılıç ki 'ÖmerHattabradiyallâhu 'anh hazretlerine bağışlayubba 'dehulefâ-i benî Ümeyye ve anlardan hulefâ-i 'Abbâsiyye hazinesine intikal idüb ve bakıyye-i 'AbbâsiyyeMısır'a vardıklarında Sultan EbüZâhir ol devlete fâiz olub ve yeden ebidin kimden kime vâsiloldugunhücece ve şevâhidleketb ve ? bulduguüzre bir tûmâradercetdirüb ve evlâdından Süleyman nâm kimesnenin zabtında iken mezbûr Süleyman'ın vâkı'asındakable'l-cülûs hazret-i risâlete 'aleyhisselâmve't-tahiyyenincânib-i 'aleyhlerinden Sultan Murad Han'a ilet deyuışâret-i 'aleyhvâki'olub ve mezkûr Süleyman'ın dâde-i bahtu bidâr olacak mütefekkir kalubnâgâh cülûs-ı hümâyûn müjdesi ol diyâravusûlbulub" Seyyid Lokman, Zübdetü't-Tevarih, TSMK Nüshası, nr.H. 1321, v.102b.

*islâmın huzuru için gereklidir*³³, ifadesi kullanılarak bu olayda etken olan amiller eserde tüm detayıyla sunulmuştur. III. Murad, II. Selim ve Nurbanu Sultan'ın oğlu olup; 1546-1595 tarihleri arasında hüküm sürmüştür; 12. Osmanlı padişahı 91. İslâm halifesidir. Babası II. Selim gibi devlet işlerine fazla müdahil olmamış; bürokrasi ve hükümeti Sokollu Mehmed Paşa tarafından idare ettirmiştir.³⁴

III. Murad'ın şeceresi ve kendisine bahşedilen unvanlar Seyyid Lokmân'ın eserinde şu şekilde belirtilmiştir: “*Sultan Murad Han –ı salis hilâfete ilâ intihâ’i’ d-devrân hazretleri* ; eserin başka bir kısmında “*Âl-i Osmândan on ikinci pâdişah Gâzi Sultân Murad’dır.*” Ayrıca, “*Sultan Murâd İbn Sultan Selim İbn Süleyman tahta oturdu*”³⁵ ifadelerine yer verilmektedir. Döneminde siyasi anlamda birtakım çıkar çatışmaları, kadınların yönetimde söz sahibi olma gayeleri, devlet adamları arasındaki makam hırsı iç politikada sultanın uğraştığı meselelerdir, dolayısıyla eserde de sık sık azil ve tayin işlemlerinin gerçekleştiği görülmektedir. Dış politikada ise önemle üzerinde durulan iki husus 1578’de *Fas’ın Osmanlı’ya bağlanması* bir diğeri de 1590’da *İran Safevi Devleti ile Ferhat Paşa Antlaşması*’nın imzalanarak Osmanlı Devleti’nin doğudaki en geniş sınırlarına ulaşmasıdır.³⁶

bb. XVI. Yüzyılda Afrika’da Nüfuz Mücadelesi

Keşifler Çağı sonrası oluşan dünya düzeninde İspanya ve Portekiz’in başını çektiği Katolik Kralların akrabalıklar yoluyla dünya hâkimiyeti mefkûresi peşinde koşmaları ve Hıristiyanlığı yeni keşfedilen yerlere yayma gayretleri zamanla Avrupa kolonyal geleneğini doğurmuştur. Kolonyal geleneğin en acımasız uygulamaları İspanyolların Endülüs’ü yok etmeleri ve Amerika’yı fethetmeleri, Portekizlilerin Afrika ve Hindistan’a kadar ulaşmaları şeklinde zuhur etmiştir. Bu nedenle Batı ve Orta Akdeniz, on altıncı yüzyıl boyunca Osmanlı ve İspanyol imparatorlukları arasındaki mücadeleye sahne olmuştur.

1492 yılında Gırnata’nın düşüşü İspanyol anakarasında bir Müslüman-Hıristiyan çatışmasına yol açmışken, Osmanlılar’ın Kuzey Afrika’daki fetihleri de bu çatışmanın büyümesine neden olmuştur. Bu mücadeleye Osmanlı korsanları da katılınca, bölge bir savaş alanına dönüşmüştür.³⁷

Osmanlı Devleti Kuzey Afrika’ya hâkim olmadan önce Mağrib’de hüküm süren Merîniler, Cezayir’de egemen olan Zeyyâniler ve Tunus’u idare eden Hafsîler adı ile kurulmuş üç devlet vardı. Bu üç devlet çoğunlukla birbiri ile mücadele içerisindeydi. Devletlerarası mücadelenin yanı sıra kabileler arası anlaşmazlıklar da hat safhadaydı.³⁸ Bu durum bölgenin gelişmesini engellediği gibi siyasi birliğin de tam anlamı ile sağlanamamasının temel nedeniydi. Bu durum bölgedeki İspanyol istilası için de uygun bir zemin oluştuyordu.

Kabileler arası kavgalar ve İspanyol istilasından bıkan yerli halk, Akdeniz’de kendi başlarına hareket eden Türk denizcilerinden yardım istemekteydiler. Oruç Reis ve kardeşleri bu çağrılara cevap verdiler. Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethettiği dönemde onlar da Fas sınırına yakın Batı Cezayir’de İspanyollara karşı büyük bir savaşın içine girdiler. Onların bu dönemde başlattıkları mücadele giderek güçlendi ve önce Cezayir’in önemli sahil şehirleri (1516-18) ardından Tunus(1534) ve en son Trablusgarb II. Selim döneminde 1551’de İspanyol işgalinden kurtarıldı. Kuzey Afrika’nın Osmanlı himayesine girmesiyle Türkler, dört yüzyıldan beri

33 Seyyid Lokman, *age*, v.101b.

34 Bekir Kütükoğlu, Murad III DİA, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s.173.

35 Seyyid Lokman, *age*, v.100a;101a;101b.

36 Kütükoğlu, “Murad III”, s.172.

37 Selim Hilmi Özkan, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika”, *AVRASYA ETÜDLERİ*: 40/2011-2 (287-300)

38 Sabri Hizmetli, “Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezayir’in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 32, Ankara, 1953, s. 742.

Müslümanların elinden çıkmış olan Akdeniz hâkimiyetini Hıristiyanlardan geri almış oluyorlardı. Türkler tarafından Kuzey Afrika'da kurulan yönetim, genel görünümü itibariyle Osmanlı devlet düzeninin karakteristiğine sahipti.³⁹

Cezayir'de ve Tunus'ta kurulan hakimiyet üzerine Barbaros Hayreddin ve Sinan Paşa'lar, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan idarî ve kültürel kurumların benzerlerini fethettikleri bu ülkelerde kurmaya çalıştılar. Esasen Osmanlı Devleti'nin Afrika kıtasıyla ilk münasebetleri 15.yy sonlarına doğru başlamıştır.⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin 1517'de Mısır'ın fethinden sonra 'İfrikiye' ve 'mağrib' olarak adlandırılan Kuzey Afrika'da hakimiyet kurmak istemesi, Doğu Akdeniz'de güvenliğini sağlama isteği ve Akdeniz'de Hıristiyan Avrupa devletleriyle siyasi, ticari, dini rekabetleri sonucudur.⁴¹ Garp Ocaklarının fethiyle Batı Akdeniz'de Osmanlı hakimiyeti tesis edilmiş oldu. Daha önce de bahsedildiği üzere Kuzey Afrika kıyılarındaki Müslüman devletler arasındaki rekabet ve siyasi parçalanmalar, 16. yy başlarında batıdan İspanyollar ve Portekizlilerin doğudan Osmanlıların bölgeye nüfuz etmelerine zemin hazırlamıştır. Kuzey Afrika'da Mısır ve Kızıldeniz liman şehirlerinde tesis edilen Osmanlı hakimiyeti, ilerleyen dönemlerde kıtanın yeni bölgelerine doğru ilerlemiştir.

Bir yandan Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu'na geçen denizciler, Doğu Akdeniz sahillerini bilhassa Portekiz işgalinden korumaya çalışırken diğer taraftan Büyük sahra çölünün güneyindeki Müslüman devletlerle münasebet kurulmuştur.⁴² Garp Ocaklarında Osmanlı egemenliği İspanya'da yaşayan Müslümanlar için de önemli idi. Çünkü burada yaşayan Müslümanlar zaman zaman Cezayir'den yardım talebinde bulunuyorlardı. Osmanlılar ve İspanyolların bölge üzerindeki nüfuz mücadelesi sonunda Cezayir, Tunus, Trablusgarp Türk hakimiyetine geçmiştir. Bu vesileyle Kuzey Afrika'da Osmanlı hâkimiyetinin kurulması, ticaret yollarının güvenliğini sağlanmasının yanı sıra Akdeniz hâkimiyetinin devamı içinde bu bölgenin hakimiyet altına alınması önem arz etmiştir. Aynı zamanda Kuzey Afrika'da Osmanlı egemenliğinin kurulması Akdeniz'de Müslümanları üstün konuma getirirken bu bölgeleri Portekiz ve Batı işgalinden de korumuştur. Böylelikle Kuzey Afrika İspanyol istilasından, Doğu Afrika da Portekiz istilasından korunmuştur. Osmanlı devleti Afrika kıtasının doğu ve kuzey sahillerini koruma altına alıp ve istilaları önleyerek bir bakıma Afrika'nın ikinci bir Endülüs olmasını engellemiştir.

bba.Seyyid Lokmân'ınZübdetü't-Tevarih Adlı Eserine Göre ' "III. Murad Dönemi- Feth-i Fas Bahsi"

Zübdetü't-Tevarih adlı eserde Fas'ın coğrafi ve beşerî nitelikleri şu şekilde betimlenmiştir. "... *Vilâyât-ı Fas ve Marakeş ki bilad-ı Afrîkiyye yani Cezayir-i mağribte tabi Tunus'un ma-fevkinde Endülüs mukabilinde vaki bir diyar-ı behişt-abad ve menba-ı gaza ü cihad ziraat-i besyar ve imareti bi-şumarolmağınHulefa-yıRaşidin'den sonra Beni Ümeyye'den bazı ümera vardır ki ol bilada varıp feth etmekle 500 yıldan ziyade 'meritiyye' taifesi anda hükümet iderler idi.*"⁴³ Bu ifadelerden Fas'ın Afrika diyarında, Cezayir'e tabi Tunus'un yukarısında Endülüs karşısında bir coğrafyada bulunduğu anlaşılmaktadır. Cennet gibi bir diyardır betimlemesine ziraate verimli ve imareti gelişmiş nitelikleri eklenerek gaza ve cihat menbaı olarak tanımlamıştır. Halifelik kurumunu açısından Fas'ın Osmanlı ile arasında çıkar çatışması yaşanmasına yol açmıştır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun 16.

39 Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s.46-47.

40 Muhammed Tandoğan, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti(1800-1922)* TTK Yayınları, Ankara 2013, s.5-6.

41 Atilla Çetin, "Garp Ocakları", *DİA*, C.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul,1996,s.382; Emrah Naki, "1574 Tunus Seferi Üzerine Yeni Bir Bakış", *OTAM*, 40/Güz,2016,s.131.

42 Kavas,age,s.47.

43 Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevarih*, TSMK Nüshası, H. 1321, nr. v.101a.

yüzyıldaki faaliyetlerinde belirleyici olan olay Mısır'ın fethi ve hilafetin İstanbul'a getirilmesiydi.

Fas, uzun bir süre Avrupalılarca siyasi önemden ziyade ekonomik bir değer taşımıştır. Bu dönemde Akdeniz'in kapısı konumundaki Cebelitarık Boğazı'nın iki tarafını tutan İspanya ve Fas, stratejik konumlarının sağladığı avantajı sonuna kadar kullanmışlardır. Kuzey Afrika'nın batı ucunda bulunan Fas toprakları, Avrupa'ya yakın konumu nedeniyle stratejik bir değer taşımaktadır. Fas'a coğrafi olarak en yakın Avrupa arazisi İspanya ve Portekiz'dir. İspanyol ve Portekizler, Tunus ve Cezayir'e duydukları alaka kadar Fas ile de ilgilenmişlerdir. Dolayısıyla Akdeniz, 16. Yüzyılda siyasi ve ekonomik mücadelenin en yoğun hissedildiği bir bölge olmuştur. Akdeniz'in giriş kapısı konumundaki Cebelitarık Boğazı; İspanya ve Portekiz gibi devletlerin temel odak noktasıydı. Nitekim Fas sultanlığı, Akdeniz'in Atlas Okyanusu'na açılan kapısı konumundaki Cebelitarık Boğazı'nı kontrol etmekteydi. Akdeniz'de hakim güç olma için verilen mücadelede Osmanlı hakimiyetindeki Cezayir'e yakın bir yere yerleşme gayesindeki İspanya için Fas'ın o an içerisinde bulunduğu sosyal, siyasi, ekonomik koşullar kolaylaştırıcı etkenlerdi. Dolayısıyla Fas, 16. yy'da Akdeniz'deki dengelerin hegemonyası için verilen mücadelelere sahne olmuştur. Portekizliler, Fas'ın okyanusa yakın kıyılarında ticari faaliyetlerini yürütebilecekleri bir sömürü alanı olarak görmekteydiler.⁴⁴

1492'de Gırnata'nın alınmasıyla Arapların üzerine yöneltilen Haçlı seferleri, Fas'ta Osmanlı-İspanya mücadelesine yol açmış, bu mücadelede İspanya'yı akrabası Portekiz temsil etmiştir. İşte tam da bu gaye ile Akdeniz ve Cezayir'in güvenliği için Fas'ın Osmanlı'ya bağlanması gerekiyordu. Fas, Afrika'nın en batısında ve Afrika'ya açılan kapı konumunda olması dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin hem Afrika hem de Arap yarımadasındaki topraklarını güven altında tutması için Fas'ın Osmanlı hakimiyetine geçmesi gerekiyordu.⁴⁵

Osmanlı Devleti'nin Fas ile ilgilenmeye başlaması, Kanuni Sultan Süleyman dönemine rastlar. Bu ilgi, Fas'a en yakın Osmanlı eyaleti, Cezayir Beylerbeyliği vasıtasıyla olmuştur. III. Murad'ın da politikalarını Kuzey Afrika'ya yönlendirmesi ezeli rakibi olan İspanya'yı tedirgin edecektir. III. Murad devrinde Osmanlı hakimiyeti Kuzey Afrika'nın batısında gelişti. 15.yy'da Osmanlı devletinin yükselişi ve 16. yy'da Cezayir başta olmak üzere Fas haricinde bütün Kuzey Afrika'ya hakim olunması, Fas devleti üzerinde bir baskı oluşturmuştur.⁴⁶ 1492'de İspanyollar Endülüs'ü Araplardan alıp Kuzey Afrika'ya yönelince Cezayir ve Fas halkı Osmanlıdan yardım istemiştir. Fas yönetimi bu evrede yaklaşık 35 sene Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. 16.yy'a isabet eden dönemde ise Fas'ta yönetsel bir değişiklik söz konusu olmuş ve bu durum taht mücadelesine ve iç çekişmelere neden olmuştur. *Bu olayın zuhuru Seyyid Lokmân'ın eserinde şu şekilde geçmektedir: "... Bilad-ı Tunus feth ve zabt ve kenar-ı haksara tabi olan Hafsi beyleri, giriftar ve kala-yı halk elvad-ı küfr-bünyad tarumar olub Fas ahval-i muallak idi Mevlay Muhammed eş-Şeyhü'ş-şerif hükümeti ile saltanat bu aileye intikal eder. Büyük oğlu Abdullah vali olur. Bu esnada Abdullah ile kardeşi Abdülmülük tartışmış, ittifak-ı hüdavendigar cennetmekan Sultan Selim Han'ın ahdinde mezbur Abdülmülük der-i devlet-i penaha gelip ve enva-i riayetler ile memleketi teshir için vezir Sinan paşa ile ol canibe varıp Cezayir-i mağribde cülus-ı hümayun vakioldukda biat eylerdi."*⁴⁷Nitekim III. Murad'ın cülusu sırasında Cezayir Paşası Hasan Paşa hediyeler gönderir, Trablus paşası Ramazan Paşa da Abdülmülük'ün 200.000 düka hediyesini divana sevk eder. Abdülmülük bu tavrıyla II. Selimle başlayan görüşmelerin III. Murad'la devamını

44 Aslı Karataş, *Avrupa Arşivleri'ne Göre 16. Yüzyılda Akdeniz Dünyası*, Yı Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, Tarih ABD, İstanbul, 2004, s.54.

45 Gökhan Yeşilmen, "19.yy Osmanlı-Fas İlişkileri'ne Dair 1850 ve 1859 Tarihli İki Layiha", *Medeniyet ve Toplum*, Güz 2017, C.1, S.2, s.3.

46 Mustafa L. Bilge, "Osmanlı-Fas Münasebetleri", *DİA*, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996; s.190

47 Seyyid Lokman, *age.*, v.101a.

sağlamayı amaçlayarak, aynı zamanda Abdullah ile olan çatışmada Osmanlının desteğini görmeyi arzulamıştır. ⁴⁸“...*Ahkam-ı şerif gereğince Mirimiran-ı Cezayir-i Mağrib Kayıd Ramazan Paşa 'ya tenbih olunur. Paşa Abdülmülük 'le tedariklerin görüp fırsat gözler iken Fas'ta İspanyolların himayesini benimsemiş olan Saadiye şeriflerinden mevlay Abdullah vefat edip oğlu Muhammed vali olur*”⁴⁹16. yy'ın ilk yarısında Fas'ın büyük kısmına hakim olan İspanyol ve Portekiz'e karşı mücadele eden Vattasiler'den sonra yönetimi ele alan Marakeş dolaylarındaki Saadi şeriflerinin sultanı Mevlay Muhammed eş-şeyh (1550).hakimiyetini bütün ülkeye yaymak ister. Ancak Cezayir'deki Türklerin kendisine engel olacaklarını da biliyordu.⁵⁰

Mevlay Muhammed buna önlem için Barbaros'un oğlu Cezayir Beylerbeyi Hasan Paşa'nın dikkatini İspanyolların elinde bulunan Vehran'a çevirmesinden faydalanarak Tilimsan şehrini (1550). zapteder. Buradaki Türkleri Cezayir'e sürer. Hasan Paşa görevden alınır, yerine Salih Reis, paşa olarak atanır.⁵¹

İspanyolların bölge üzerindeki emelleri ve tasallutları sıkça zuhur etmekte olup Fas'ta iç karışıklıklar idame ederken gerçekleşen saldırı hareketine karşı Osmanlı kuvvetlerinin yardımının yetişmesi de eserde şu şekilde belirtilmektedir: “... *Tegallübe mutasarrıf olan İspanya kafiri melun oradaki ehl-i İslam darb-ı umur-ı diniye ızharından men eyleyüb tarik-i dalaletle cebren ve kahren bedi olduğu haber-i vahşet eser-i meretten dergah-ı selam penaha vusul buyrulduktay gayret-i diniye iktizasıyla Cezayir-i mağrib semtindeki Beylerbeyilerine, İslam askerlerine, şeyhlere ve fas şeriflerine çoğu kez ehl-i islamı kefare fecre tegallübünden halas olmak babında ahkam-ı şerife irsal olunub*”⁵² “...*Fas ahalisi Mevlay Muhammed'den şikayetçi olup tahtta Abdülmülük'ü görmek talebiyle Cezayir tarafına beylerbeyine haber gönderirler. Fas kralı Muhammed, 60.000 kişilik orduyla Osmanlı'ya saldırınca Mirimiran dahi aram etmeyip Abdülmülük'ün levazımın görüp 20.000'den fazla piyade ve süvari ile cenab-ı müfettihi'lebvaba tevekkül ve padişah-ı islâmın asar-ı devlet-i kahireleri ile el-fırsat ganimet deyutabl,ilm,hayl,hışım birle tayy-ı merahil ve kat-ı menazilidüp vardığı gibi*”⁵³ Osmanlı'dan yana olanlar Abdülmülük öncülüğünde ve Portekiz'den yana olanlar Muhammed öncülüğünde El-roken'de yapılan savaşta Mevlay Muhammed, yenilgiye uğrar ve firar eder. Saadiye şeriflerini 6. Hükümdarı Abdülmülük , Fas sultanlığı'na getirilir.”⁵⁴

Osmanlı Devleti, Fas üzerinde etkili olabilmek için iktidar mücadelesinde olan sülaleler arasında taraf olmuştur. İktidar mücadelesi veren iki sülale saadiye şerifleri ve beni sad kabilesidir. Görüldüğü üzere rakiplerden biri Osmanlı'dan diğeri Portekiz'den yardım talep etmiştir. Müellif Abdülmülük taraftarlarının Osmanlı'dan istedikleri bu yardım çağrısına karşı “sebeplere sarılmak gayesiyle fethe girişmenin gerekli olduğunu gösteren bir ayetle sözlerini desteklemiştir.”⁵⁵Mevlay Muhammed tekrardan amcası Abdülmülük'e karşı Portekiz'den yardım isteyince Papalık, Fransa, İspanya ve Portekiz bir ittifaka girer.⁵⁶ 16.yy'da Fas'ta hüküm süren saadi sultanı Abdülmülük ve ona karşı ayaklanan amcası Muhammed arasında yeniden taht kavgası başlamıştır. Fas sultanının ricası ile Fas'a giden Ramazan Paşa ve 10.000 yeniçeri ve 34 sahra topundan müteşekkil kuvvetleri ile 4 ağustos 1578'de müttefikler Portekiz kralı Don Sebastian'ın kumandasında Tanca

48 Baron Joseph VonHammerPurgstall,*Büyük Osmanlı Tarihi*,yay.haz. Mümin Çevik, C.5, İstanbul Üniversitesi, Neşriyat,,s.84

49 Seyyid Lokman, *age*, v.101a.

50 Bilge, agm,s.191; Seyyid Lokman, *age*, v.101a.

51 Bilge,agm.,s.191.

52 Seyyid Lokman, *age*, v.101a.

53 SeyyidLokman, *age*, v.101b..

54 Hammer,age,s.87.

55 Seyyid Lokman, *age*,.101a; Fernand Braudel, *Akdeniz ve Dünyası*, çev. M. Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1990,s.363

56 Müctebaİlgürel, Mufassal Osmanlı Tarihi, İÜEF Yayınları, İstanbul 1978, s.59

yakınlarında Afrika sahillerine çıktılar. Vadiü's-seyl'de Kasrû'l-kebir'deki Mehazin vadisinde gerçekleşen savaşta Portekiz kuvvetleri yenilgiye uğrar. Kral Don Sebastian savaş meydanında ölür. Fas, Osmanlı hakimiyetine girer. ⁵⁷Fas hakimi Abdülmülük pişkeşi çekilüp riayet olundu. ⁵⁸

Zaferin tesis edilmesi bahsi geçen eserde; "...Eyyam-ı saadet-i hümayun zafer-makrunda Muhammed, Fas'tan Marakeş'e kaçub ve asakir-i İslam nefs-i mezbureye sene 983 zilhiccesinin 19'unda sıhhat ve selametle dahil olub sikke ve hutbe nam-ı hümayunla müveşşeh ve ma'nun kılınub Abdülmülük itaatıyla berat-ı humayunla vali olup asakir-i İslam salimen ve ganimen geri Cezayir-i mağribe vüsul bulur. Bir kadirğa ile gelenler, Abdülmülük'e name ile kılıç, kaftan ve şeyhlere hilatler; dergah-ı mualla çavuşuyla gönderilir. Ramazan Paşa'ya dahi hilat gönderilir. Gurre-i mah-ı fethin bidayetini nihayet teshir-i bilad-ı Endülüsbirle müyesser kılub subh-ı devletlerin küfre galip ve mesud düğün gibi bülend ve Rahşan eyle amin ya rabbe'l -alemin⁵⁹ dualarla belirtilmiştir.

Fas Osmanlı hakimiyetine alınınca Kuzey Afrika'nın fethi tamamlanır. Osmanlı sınırları Atlas Okyanusu kıyılarına ulaşır. Portekiz'in denizlerdeki üstünlüğü zaafa uğrar. Abdülmelik ölünce oğlu Ahmed el-Mansur hükümdarlığı döneminde de Osmanlı hakimiyeti tanındı. Yeni hükümdar İstanbul'a bir elçilik heyeti göndererek bağlılığını bildirdi. ⁶⁰

Sonuç

Zübdetü't-Tevârih, Seyyid Lokmân'ın yaratılıştan başlayıp kronolojik sırayla III.Murad dönemine kadar anlattığı, aynı zamanda silsilenâme özelliği olan ve genel dünya tarihi niteliği taşıyan önemli bir eserdir.Müellifin Kanuni, II.Selim ve III.Murad dönemlerini yaşamış biri olarak, eserin Osmanlı tarihi kısmında özellikle bu padişahların zamanıyla ilgili anlattığı bilgiler döneme kaynaklık etmesi hasebiyle önem arz etmektedir. Aynı zamanda olayların kronolojik sıraya göre anlatımı ve padişaha sunma gibi bir gerekçeyle yazılması esere daha fazla önem verilerek yazıldığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Eser, tamamlandığında dönemin sultanı III. Murad'a sunulmuştur. III. Murad döneminde gerçekleşen olaylar içerisinde önemli bir gelişme de Fas hakimiyeti mefhumudur. Burada gerçekleşen fetih politikası eserde tüm detayıyla işlenirken genel itibariyle de gaza ve cihat vurgusu yapılarak hilafetin temsilcisi konumundaki tek gücün Osmanlı Devleti olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Stratejik bağlamda önemli bir konumda bulunan Fas, Akdeniz ve Afrika dolaylarında verilen nüfuz mücadelesinde odak merkezi sıfatıyla yer almış, devletlerin çıkarları gereğince hakim olunması gereken bir konumu işgal etmiştir. Burada tesis edilen hakimiyet ile Kuzey Afrika hakimiyet altına alınmış olup Kuzey Afrika'da Osmanlı hâkimiyetinin kurulması ile de esasen ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasının yanı sıra Akdeniz hâkimiyetinin devamı için de önemli olmuştur.

Aynı zamanda Garp Ocaklarında Osmanlı egemenliği İspanya'da yaşayan Müslümanlar için de önemli idi. Çünkü burada yaşayan Müslümanlar zaman zaman Cezayir'den yardım talebinde bulunuyorlardı. Kuzey Afrika'da Osmanlı egemenliğinin kurulması Akdeniz'de Müslümanları üstün konuma getirirken bu bölgeleri Portekiz ve Batı işgalinden de korumuştur.

Kaynakça

Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevarih*, TSMK Nüshası, nr.H. 1321, v.102b.

57 Yeşilmen, *agm*,s.5.Seyyid Lokman, age,,101a;

58 Kütükoğlu, Murad III, S.623; Seyyid Lokman, *age*, v.105a..

59 Seyyid Lokman, *age*,v.101b..

60 Bilge, *agm*,s.190-192; Kütükoğlu, Murad III,s.622

- AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe yay., İstanbul, 2014. s. 29.
- AKIN, Lemi, *Unutulmuş bir eser Seyyid Lokmân'ın Şehname-i Tafsil-i Hal-i Al-i Osman'ı*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul, s. 4.
- AKSU, Hüsamettin, *Sultan III. Murad Şehinşahnamesi*, Sanat Tarihi Yıllığı, İst., 1981. s. 1.
- ARPACIOĞLU, Sabriye Hilal, Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi, Hazine 1321' numaralı "Zübdet-ül Tevarih" Nüshası ve Tasvirleri, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 33.
- ARSLAN, Mehmet, *Divan Edebiyatı'nda Manzum Surnameler (İnceleme ve Metinler)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1990, s. 3-22.
- BABİNGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1992.
- BAYRAM, Sadi, *Silsile-nâmeler ve İrlanda-Dublin, ChesterBeattyLibrary'de Bulunan 1598 Tarihli Zübdetü't-Tevarih*, Vakıflar Dergisi, C. 24, Vakıflar Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1994, s. 51-52.
- BİLGE, Mustafa L., "Osmanlı-Fas Münasebetleri", DİA, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996; s.190
- BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Dünyası*, çev. M. Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1990, s.363
- ÇETİN, Atilla, "Garp Ocakları", DİA, c. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s.382;
- ÇİĞ, Kemal, *Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki Minyatürlü Kitapların Kataloğu*, Şarkiyat Mecmuası, İst., 1959, s. 59;
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012;
- HİZMETLİ, Sabri, "Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezayir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 32, Ankara, 1953, s. 742.
- İLGÜREL, Mücteba, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İÜEF Yayınları, İstanbul 1978,
- İNALCIK, Halil, *Şâir ve Patron*, Doğu Batı, Doğu Batı yay.,
- KANAR, Mehmet, "Şâhnâme" md., DİA, C. 38, İst., 2010, s. 289-290;
- KARATAŞ, Aslı, *Avrupa Arşivleri'ne Göre 16. Yüzyılda Akdeniz Dünyası*, YI Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, Tarih ABD, İstanbul, 2004
- KARATAY, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*
- KAVAS, Ahmet, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011,
- KAZAN, Hilal, *Farklı Açılardan Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokmân'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler*, Osmanlı Araştırmaları, S. 35, 2010,
- KAZICI, Ziya, *Osmanlı Müesseselerinin Yazılı Kaynakları*, İstem, Yıl:3, S:5, 2005
- KAZICI, Ziya, *Osmanlı Uygarlığı, C. I, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Devletinde İlmî Hayat*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2009
- KILIÇ, Rüya, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, Kitap yay., İstanbul, 2016
- KUZUCULAR, Şahamattin, *Seyyid Lokmân Aşuri Hayatı ve Eserleri*, Geleneksel Sanatlar Osmanlı Minyatür Grevür Resmi Makale, Hatay, 2015,
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "Seyyid" md., DİA, C. 37, İst., 2009,
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Murad III DİA, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul, 2006, s.173.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Vekayi'nüvis Makaleler," İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1994,
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Lokmân b. Hüseyin" DİA, c.27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, ss. 208-209.

- KÜTÜKOĞLU, Bekir, **Şehnâmecî** Lokmân, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İÜEF, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991,
- Mehmed Tâhir (Bursalı), *Osmanlı Müellifleri*, (haz. İsmail Özen), C. 3, Yaylacık Matbaası, Meral yay., İstanbul, 1975,
- Mehmed, Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (haz. Nuri Akbayer) C. 3, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1311,
- NAKÎ, Emrah, “1574 Tunus Seferi Üzerine Yeni Bir Bakış”, *OTAM*, 40/Güz,2016
- Necip Asım, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, *Osmanlı Tarih-nüvisleri ve Müverrihleri Şehnâmeciler*, C. 7, İstanbul, 1329/1911,
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Kuloğlu” *DİA*, C. 26, Ankara, 2002, ss. 358-359.
- ÖZKAN, Selim Hilmi, “XVIII.Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika”, *AVRASYA ETÜDLERİ* 40/2011-2 (287-300)
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, M.E.B. yay., İst., 1993,
- PURGSTALL, Baron Joseph VonHammer*Büyük Osmanlı Tarihi*, yay.haz. Mümin Çevik, C.5, İstanbul Üniversitesi, Neşriyat,,s.84
- RENDA ,GünselÜç Zübdetü't-Tevarih Yazmasının İncelenmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Mezuniyet Sonrası Eğitim Fakültesi, C. I, Ankara, 1969, s. 11.
- TANDOĞAN, Muhammed , *Afrika 'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti(1800-1922)* TTK Yayınları, Ankara 2013,
- YEŞİLMEN, Gökhan, “19.yy Osmanlı-Fas İlişkileri'ne Dair 1850 ve 1859 Tarihli İki Layiha”, *Medeniyet ve Toplum*, Güz 2017, C.1,S.2,
- YÜKSEK, Hasan, *XIX. Yy. Osmanlı Tarihçiliği*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2006,